

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ПРОБЛЕМИ НАБУТТЯ СОЦІАЛЬНОГО ДОСВІДУ ЛЮДИНОЮ ЯК БІО-СОЦІО ДУХОВНОЇ ІСТОТИ

Тетяна Атрошенко, Олександр Брен

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотація:

У статті висвітлено погляди вчених на сутність соціального досвіду індивіда, особливості його набуття та механізми засвоєння. Розглянуто теоретичні підходи (філософський, соціологічний, психологічний та педагогічний) до проблеми набуття особистістю соціального досвіду. З'ясовано, що у філософському підході (у межах якого виділяють антропологічний, прагматичний і аксіологічний) на перше місце висувається засвоєння людиною соціального досвіду через усвідомлення себе частиною організованого цілого. Доведено, що соціологічний підхід базується на поєднанні індивідуального досвіду з досвідом інших людей, унаслідок чого формується колективна поведінка. Показано, що в контексті психологічного підходу, набуття соціального досвіду сприяє розвитку особистості людини, впливає на її спрямованість у соціальному просторі, вибір внутрішньої позиції. Виявлено, що в межах педагогічного підходу спостерігається єдність процесів набуття соціального досвіду та виховання; соціальний досвід набувається під впливом взаємодії з соціумом та визначає зміст установок і знань людини, рівень розвитку її вмінь і навичок.

Ключові слова:

досвід; соціальний досвід; набуття соціального досвіду; соціальне середовище; взаємодія.

Анотация:

Атрошенко Татьяна, Брен Александр. Теоретические подходы к проблеме приобретения социального опыта человеком как био-социо духовного существа.

В статье представлены взгляды ученых на сущность социального опыта индивида, особенности его приобретения и механизмы усвоения. Рассмотрены теоретические подходы (философский, социологический, психологический и педагогический) к проблеме приобретения личностью социального опыта. Выяснено, что в философском подходе (в границах которого выделяют антропологический, прагматический и аксиологический) на первое место выдвигается усвоение человеком социального опыта через осознание себя частью организованного целого. Доказано, что социологический подход базируется на объединении индивидуального опыта с опытом других людей, в результате чего формируется коллективное поведение. Показано, что в контексте психологического подхода усвоение социального опыта способствует развитию человека своей личности, влияет на его направленность в социальном пространстве, выбор внутренней позиции. Выведено, что в рамках педагогического подхода наблюдается единство процессов приобретения социального опыта и воспитания; социальный опыт приобретается под влиянием взаимодействия с социумом и определяет содержание установок и знаний человека, уровень развития его умений и навыков.

Ключевые слова:

опыт; социальный опыт; приобретение социального опыта; социальная среда; взаимодействие.

Resume:

Atroshenko Tetiana, Bren Oleksandr. Theoretical approaches to the issue of acquiring social experience by a human as a bio-socio spiritual being.

This article reveals scientists' views on the essence of an individual's social experience, peculiarities of its acquisition and mechanisms of assimilation. Theoretical approaches to the issue of acquisition of social experience by an individual are distinguished: philosophical, sociological, psychological and pedagogical. It is stated that the philosophical approach prioritizes people's assimilation of social experience through perceiving themselves as a part of the organized whole. The philosophical approach to the problem of acquiring social experience has identified three discourses - anthropological, pragmatic and axiological. It was found that the sociological approach is based on the integrity of the individual experience with the experience of other people and the formation of collective behavior as a result. The psychological approach is characterized as the one based on the idea that the acquisition of social experience contributes to the development of one's personality, influences one's orientation in the social space, and the choice of an internal position. The pedagogical approach is found to be consistent in the process of acquiring social experience and education, the social experience is acquired under the influence of interaction with society and determines the content of attitudes and knowledge, the level of development of their skills and abilities.

Key words:

experience; social experience; acquisition of social experience; social space; interaction.

Постановка проблеми. Реалії сьогодення вимагають формування повноцінної, всебічно розвиненої особистості, яка здатна до соціального діалогу. Сучасна людина повинна бути готовою до ефективної взаємодії з оточенням, до співпраці, мати стійку позицію, творчо мислити, швидко адаптуватися до нових соціальних умов. Засвоєні в процесі соціально-комунікативної діяльності знання, уміння та навички формують соціальний досвід індивіда, який становить основу чуттєвого пізнання соціальних світів. У сучасних працях проблема набуття особистістю соціального досвіду здебільшого розглядається доволі однобічно, не торкаючись міждисциплінарного аспекту цього питання, що свідчить про необхідність комплексного аналізу поглядів філософів,

соціологів, психологів, педагогів та інших учених на сутність соціального досвіду індивіда та механізми його засвоєння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі набуття особистістю соціального досвіду присвятили свої праці такі українські вчені, як О. Алєко, О. Буковська, Н. Зайченко, Л. Канішевська, А. Капська, І. Кривенко, В. Орел, Л. Сафронова, І. Стародубцева, Н. Якса та інші, проте в останнє десятиліття кількість вітчизняних наукових розробок у цьому напрямі суттєво зменшилася. Серед зарубіжних дослідників зазначеної проблематики торкалися Г. Аффуз, Д. Баккіні, Б. Бредлі, І. Дашук, Г. Еспозито, М. Кіллен, Я. Лачина, Х. Макглотлін, Г. Олесен, М. Патрік, Дж. Селбі, К. Хаструп, П. Хервік.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у визначенні теоретичних підходів до проблеми набуття особистістю соціального досвіду, висвітленні поглядів учених на процес засвоєння індивідом досвіду крізь призму його існування в суспільстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз праць українських дослідників дав змогу виокремити декілька теоретичних підходів до проблеми набуття особистістю соціального досвіду: філософський, соціологічний, психологічний та педагогічний.

У філософському підході на перше місце висувається засвоєння людиною соціального досвіду через усвідомлення себе частиною організованого цілого. Механізмом наслідування соціального досвіду в такому разі є діяльність. Досвід тлумачиться як форма чуттєво-емпіричного пізнання реальної дійсності, яка виступає основою для наслідування (культурного, історичного, соціального).

Вважаємо за необхідне виокремити в межах філософського підходу до проблеми набуття соціального досвіду антропологічний, прагматичний і аксіологічний підходи.

У контексті антропологічного підходу філософи розглядають людину як суспільну істоту, звертаючись до живого досвіду людського існування; водночас філософська думка тривалий час балансувала між ідеєю панування норм і причинно-наслідкових зв'язків та ідеєю морально-вольового початку, ідеєю загального порядку та ідеєю індивідуальної неповторності людини.

Так, наприклад, у центрі антропологічної концепції К. Гельвеція – ідея виховання. У працях «Про розум» та «Про людину» він наголошував на тому, що єдиним шляхом до справедливого суспільства є узгодження особистих і суспільних інтересів. Останні мають стати для громадян особистими, щоб вищим особистим інтересом стало служіння суспільству. На думку мислителя, цього можна досягти шляхом створення розумного законодавства, просвітництва та виховання. У розумінні досвіду К. Гельвецій (1994) звертав увагу на те, що ті самі речі створюють у нас різні враження, залежно від часу, коли ми їх бачимо, що й обумовлює розумову різноманітність, яка спостерігається в людей, які вигодовувалися в тій самій країні, виховувалися в тих самих традиціях і звичаях, маючи перед очима приблизно ті самі речі (с. 32).

Л. Фейєрбах, розглядаючи проблему соціального спілкування, розумів під ним взаємодію конкретних індивідів, а не абстрактних «суб'єктів» у їх чуттєвій тілесності та ставленні до інших чуттєво тілесних індивідів. Він уважав, що немає жодних способів і форм мислення «як

таких», позакомунікативних – усі вони походять від процесів спілкування. Тому для засвідчення дійсного існування об'єктів у світі явищ потрібне не тільки їх емпіричне сприйняття в досвіді, а ще й спілкування з іншими індивідами (Горбунова, 2008, с. 592–593).

За Е. Кассієром, взаємодія між людиною та світом здійснюється за допомогою символу. А символи створюються безпосередньо самою людиною, вони породжуються фундаментальними структурними елементами її чуттєвого досвіду. Тому вони одночасно формують людину і залежать від її свідомості. Таке трактування символів як проявів духу вказує на культурну сутність людини. Соціальність, культурні стандарти диктують людині інші, ніж біологічна програма, зразки поведінки (Спирова, 2006, с. 182).

М. Бердяєв (1931), розглядаючи співвіднесення процесу соціалізації людини і процесу її індивідуалізації, вказував на те, що у світі завжди відбувається зіткнення й боротьба соціальної моральної свідомості й особистої моральної свідомості (с. 64). Моральне життя переплітається з життям соціальним, і моральний досвід людини має соціальне значення, проте суспільство не може бути джерелом моральної оцінки – воно саме підлягає соціальній оцінці (с. 65). Тому мислитель був проти остаточної соціалізації людини, яка пригнічує свободу духу і совісті.

Представник прагматичного підходу – Ф. Бекон диференціював «світлоносний» і «плодоносний» досвіди: перший спрямовується на «відкриття причин і аксіом», а другий – на негайну користь, що призводить до розрізнення досвіду як такого й досвіду як штучної процедури, націленої на перевірку істинності вже готового знання. Отже, щоб показання почуттів перетворилися на досвід, необхідні ще деякі дії, процес опосередкування. Для Ф. Бекона метод індукції – це технологія перетворення показань почуттів на предмет досвіду (Лаута, 2011, с. 125).

У. Джеймс (1910) наголошував на істинності набутих людиною переконань, які формують її досвід. Він вказував на те, що сприйнята людиною дійсність гуманізується, олюднюється під дією консолідованих попередніх істин, здобутих індивідом та людством загалом (с. 151).

Дж. Дьюї (2002) звертав увагу на те, що будь-яка людська істота складається з клітин, чия діяльність визначається й скеровується іншими клітинами, що взаємодіють із нею, тому індивід також відчуває на собі керівний і регулювальний вплив інших людей. Діяльність індивіда, наслідки його поведінки, зміст його досвіду – усе це неможливо пояснити, виходячи з уявлення про ізольованого індивіда (с. 137). Збагачення й

поглиблення ж досвіду якомога більшої кількості індивідів відбувається через регулювання їхніх дій та наслідків, тобто через здійснення «соціального контролю» (с. 142).

У межах аксіологічного підходу набуття індивідом соціального досвіду розглядається крізь призму його існування в ціннісному світі та визначення для себе ціннісних смислів відповідно до суспільних оцінок. За Г. Ріккертом (1998), життєвим досвідом, що потрібен для вироблення світогляду, є досвід в історичному житті (с. 29). А історично суттєвими можуть стати лише ті об'єкти, що мають значення для суспільних чи соціальних інтересів (с. 164).

В аспекті нашого дослідження варто також звернутися до теорії соціального обміну Дж. Гоманса (2001), який вказував на залежність поведінки індивіда від реакції суспільства на його поведінку в минулому. Іншими словами, завдяки досвіду дій людина здобуває знання про те, наскільки певна дія має позитивну цінність і зумовлює ту поведінку, яка передбачає отримання винагороди.

Т. Парсонс піддав критиці ідеї Дж. Гоманса через нерозмежування ним поведінки людини і тварини, а також через неможливість пояснення соціальних фактів за допомогою психологічних принципів. На думку Т. Парсонса (1998), соціальні системи є відкритими й у них відбувається взаємообмін з навколишнім середовищем, що виявляється в інтерналізації соціальних об'єктів і культурних норм в особистість індивіда (с. 17). У процесі виконання соціальними системами функцій щодо збереження й відтворення зразка провідне місце належить цінностям, оскільки вони є уявленнями про бажаний тип соціальної системи й регулюють процеси прийняття суб'єктами дії певних зобов'язань (с. 18). Отже, цінності, прийняті в суспільстві, взаємодіють з емпіричним знанням людини. Культурним аспектом цінностей Т. Парсонс уважав мораль, яка «передбачає оцінку об'єктів досвіду в контексті соціальних відносин» (с. 29).

Соціологічний підхід базується на поєднанні індивідуального досвіду з досвідом інших людей, унаслідок чого формується колективна поведінка. У соціологічній теорії соціальний досвід розглядається як сукупність практичних знань, умінь, навичок, звичок, звичаїв, норм, традицій, набутих соціальними суб'єктами (індивідами, групами, класами тощо) у процесі їхньої взаємодії, які слугують оптимізації їх взаємодії і взаємовідносин (Купрієнко, 2021).

Ми цілком погоджуємось із П. Штомпокою (Sztompka, 2012), який твердить, що міжособистісний простір, у якому проходить життя людини, має велику кількість складників: у контексті сім'ї, соціально-розважальному

(дитячий майданчик), економічному (похід до магазинів), релігійному (недільна меса), політичному контекстах (голосування), у контексті сусідів, освіти (дитячий садок, школа, університет), професійному (місце роботи), розваг (кіно, дискотека) тощо (с. 26). Ніколи людина не залишається на самоті: від народження й до смерті її оточують інші, і вона повинна спілкуватися з ними, влаштовувати своє життя серед інших. Вона «втягає» різний досвід із таких контактів, порівнює власний досвід із досвідом близьких і знайомих людей, узагальнює його, виводить із нього різні життєві стратегії, які застосовує в повсякденній практиці (с. 12).

За П. Бурдьє (2001), соціальне середовище продукує у свідомості індивіда стійкі уявлення та схильності («габітус»), які згодом перетворюються на установки, якими він керується під час орієнтації в соціальному просторі. Габітус виробляє саму історію відповідно до схем, породжених історією; він забезпечує активну присутність минулого досвіду, який є в кожному організмі у формі схем сприйняття, мислення та дії (с. 106). Свобода габітусу обмежена історичними й соціальними умовами, вона не припускає ані створення чогось-небудь небачено нового, ані простого механічного відтворення від початку заданого (с. 108). Отже, соціальний досвід постає як наявні в суспільстві схеми перцепції та оцінки, які визначають сприйняття індивідом навколишньої дійсності.

Розглядаючи досвід, що продукується соціальним середовищем, варто звернути увагу на взаємопроникнення, яке Т. Парсонс (1998) убачав у змісті досвіду, що набувається шляхом навчання, систематизується та зберігається в апараті пам'яті індивіда (с. 17). Взаємопроникнення систем діяльності, на його думку, виражається в тому, що, наприклад, набуті внаслідок соціального досвіду норми поведінки є і складником особистості індивіда, і частиною соціальної системи. На цій основі Т. Парсонс досліджував процес соціальної взаємодії, який утворює соціальні системи.

А. Мельніков (2018), аналізуючи соціальний досвід, звертається до соціальної екзистенції, яка відображає конкретне співіснування у формі прямого досвіду індивідуальних і колективних суб'єктів (с. 7). Він твердить, що автентичність і неавтентичність є базовими модусами співіснування, що діалектично відображають динаміку позитивного і негативного досвіду. Автентичність є чинником смислової насиченості соціального існування, що полягає в колективному переживанні зв'язків процесів і явищ з осяжними рівнями дійсності. Натомість неавтентичні, позбавлені смислової насиченості

феномени, характеризують негативний соціальний досвід і різні форми страждання, висхідні до страху смерті та подолання кінцевості як чинників структуризації соціокультурних систем (с. 20–21).

З позицій психологічного підходу засвоєння соціального досвіду сприяє розвитку особистості людини, впливає на її спрямованість у соціальному просторі, вибір внутрішніх переконань. Досвід – спосіб пізнання дійсності, який заснований на її безпосередньому, чуттєвому практичному освоєнні та слугує важливим джерелом інформації як про зовнішній об'єктивний світ, так і про психічне життя суб'єкта (Краткий психологический словарь, 1998).

На думку В. Вундта (1896), уявлення виникають за допомогою діяльності зовнішніх почуттів, тому суб'єктивні душевні процеси пов'язуються в нас безпосередньо й нерозривно з уявленнями, збуджуваними зовнішніми предметами. Досвід учений визнавав таким, що поєднує два чинники: даний нам зміст і наше сприйняття цього змісту. З огляду на це, В. Вундт твердив, що психологія досліджує весь зміст нашого досвіду в його відношеннях до суб'єкта й у властивостях, які безпосередньо вносяться в цей досвід останнім (с. 2). Безпосередній досвід, отже, не може розглядатися без урахування суб'єктивного фактору та наслідків, які він спричиняє.

Аналіз праць Л. Виготського свідчить про те, що соціальний досвід він розглядав як досвід інших людей. Людина, на його переконання, має у своєму розпорядженні не тільки ті зв'язки, що замкнулися в її особистому досвіді між безумовними рефлексами й окремими елементами середовища, а й безліч таких зв'язків, що були встановлені в досвіді інших людей. «Якщо я знаю Сахару і Марс, хоча жодного разу не виїздив зі своєї країни і жодного разу не дивився в телескоп, то очевидно, що походженням своїм цей досвід зобов'язаний досвіду інших людей, які їздили до Сахари та дивилися в телескоп» (Виготский, 1982, с. 84).

Безпосередньо дізнатися, чого можна очікувати від людини, на думку К. Ясперса, вчить досвід, що набувається внаслідок зіткнення з багатьма людьми. Суспільну думку мислитель вважає фікцією. Проте, на наше переконання, суспільну думку не можна розглядати як думку маси – «натовпу непов'язаних одне з одним людей, які разом становлять певну єдність» (Ясперс, 1991), яка не є думкою кожної окремої людини. Категоричність цього погляду виходить за межі трактування думки натовпу й поширюється на суспільство загалом. Крім того, у цьому контексті цілком відкидається

індивідуальний складник людини як суб'єкта соціокультурного життя.

У теорії особистісних конструктів Дж. Келлі (2000) трактував досвід як «сукупність витлумачених подій» (с. 102). Досвід складається з послідовного тлумачення подій, а не набувається завдяки лише одній їх послідовності (с. 45). Учений звертав увагу на те, що психологічні процеси двох осіб будуть настільки схожими, наскільки схожими виявляться їхні тлумачення досвіду (с. 55). Розмірковуючи про спільний досвід людей, мислитель зауважував, що, хоча і наявні індивідуальні відмінності в тлумаченні подій, люди здатні знайти спільну основу, тлумачачи досвід своїх сусідів разом зі своїм (Келлі, 2000, с. 34).

До суто позитивних аспектів людського досвіду – радості, творчості, процесу цілковитого занурення в життя – звертається М. Чиксентмігаї (2017), іменуючи такий досвід «поток». Накопичений за довгий час негативний досвід заважає особистості досягти гармонії з собою та оточенням, а моделі упорядкування свідомості можна віднайти в досвіді попередніх поколінь.

У межах педагогічного підходу спостерігається єдність процесів набуття соціального досвіду та виховання. Соціальний досвід формується під впливом взаємодії з соціумом і визначає зміст установок і знань людини, рівень розвитку її вмінь та навичок.

Ж.-Ж. Руссо (1981), звертаючись до питання набуття дитиною життєвого досвіду, зауважував, що цей досвід має відповідати її інтересам. Джерелом виховного впливу на дитину він уважав досвід, який вона набуває від природи, людей та речей, що нею сприймаються.

На думку Н. Голованової (2005), соціальний досвід завжди є результатом дій дитини, активної взаємодії з навколишнім світом. Набути соціального досвіду – означає не просто засвоїти суму відомостей, знань, навичок, зразків, а й оволодіти тим засобом діяльності та спілкування, результатом яких він є (с. 270).

Н. Якса (2015) підкреслює, що досвід дитина засвоює через практичну діяльність, і чим різноманітнішою є палітра її видів, тим більше спроб здійснює дитина і, відповідно, збагачується її досвід. Формування у дитини власного соціального досвіду відбувається в процесі різноманітної діяльності, набуття всього спектра вмінь і навичок; спілкування з людьми різного віку, у межах різних соціальних груп із типовими для них соціальними символами, установками й цінностями; оволодіння та виконання різних соціальних ролей, засвоєння моделей поведінки (с. 153).

Як зауважує Л. Сафронова (2014), паралельно зміні фаз соціального розвитку особистості відбувається зміна етапів набуття нею

соціального досвіду. Адаптація співвідноситься з ознайомленням особистості з доступним їй уже накопиченим у суспільстві соціальним досвідом; індивідуалізація – із виникненням суперечності між прагненням застосувати усвідомлений соціальний досвід і наявними індивідуальними можливостями; інтеграція – із появою суперечності між бажанням цілком застосувати наявний соціальний досвід і соціальними умовами (с. 216).

Орієнтуючись на те, що процес цілеспрямованого впливу на формування особистості передбачає набуття підлітком позитивного соціального досвіду, І. Стародубцева (2010) під соціальним досвідом розуміє сукупність знань, що сприяють розумному поведінню в мікросоціумі, умінь, спрямованих на доброзичливе, толерантне спілкування і взаємодію, навичок культури взаємин (с. 9).

У педагогічних і соціально-педагогічних працях сучасних учених іманентною властивістю

соціального досвіду найчастіше визнають знання, уміння та навички особистості, а також зв'язок досвіду з практичною діяльністю.

Висновки. Отже, співвіднесення філософської, соціологічної, психологічної та педагогічної думки дає цілісне уявлення про соціальний досвід особистості, а також можливість зрозуміти джерела його набуття та механізми засвоєння. Підсумовуючи викладене, можемо констатувати, що соціальний досвід особистості є результатом розвитку суспільства і забезпечує передачу його досягнень від покоління до покоління; результатом взаємодії з соціокультурним середовищем, а також результатом участі в різних видах діяльності; виступає як єдність способів мислення, поведінки, ціннісних орієнтацій, установок, переживань; спрямований на пізнання й перетворення соціальної дійсності; виявляється в емоціях і вчинках; визначає ставлення до навколишнього світу, оскільки є установкою на певний тип дій і відношень.

Список використаних джерел

- Бердяев, Н. (1931). *О назначении человека*. Париж: Изд-во «Современные записки». 320 с.
- Бурдье, П. (2001). *Практический смысл*. А. Т. Бикбов, К. Д. Вознесенская, & С. Н. Зенкин (пер. с фр.); Н. А. Шматко (Отв. ред.). Санкт-Петербург: Алетейя. 562 с.
- Вундт, В. (1896). *Очерк психологии*. Г. А. Паперна (пер. с нем.). Санкт-Петербург: Издание Ф. Павленкова. 220 с. URL: https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/psikhologii/ocherk_psikhologii/22-1-0-4238.
- Выготский, Л. С. (1982). *Собрание сочинений: в 6 т.* А. Р. Лурия, & М. Г. Ярошевский (Ред.). Т. 1. Вопросы теории и истории психологии. Москва: Педагогика. 488 с.
- Гельвеций, К. А. (1994). *Про людину, її розумові здібності та її виховання*. В. Підмогильний (пер. з фр.). Київ: Основа. 416 с.
- Голованова, Н. Ф. (2005). *Общая педагогика: учеб. пособие для вузов*. Санкт-Петербург: Речь. 317 с.
- Горбунова, Л. И. (2008). Философские идеи общения в антропологическом идеализме Л. Фейербаха. *Вестник МГТУ*, 4 (11), 590–594.
- Джеймс, В. (1910). *Прагматизм. Популярныя лекції по философии*. П. Юшкевич (пер. с англ.). (Изд. 2). Санкт-Петербург: Изд-во «Шиповник». 244 с.
- Дьюи, Дж. (2002). *Общество и его проблемы*. И. Мюрберг, А. Толстов, & Е. Косилова (пер. с англ.). Москва: Идея-Пресс. 160 с.
- Келли, Дж. (2000). *Теория личности. Психология личных конструктов*. А. А. Алексеев (Научн. ред.). (пер. с англ.). Санкт-Петербург: Речь. 118 с. URL: [http://mhj-journal.ru/upload/Library/Kelly_GA_\(1963\)_A_Theory_of_Personality_The_Psychology_of_Personal_Constructs.pdf](http://mhj-journal.ru/upload/Library/Kelly_GA_(1963)_A_Theory_of_Personality_The_Psychology_of_Personal_Constructs.pdf).
- Краткий психологический словарь (1998). А. В. Петровский, & М. Г. Ярошевский (Ред.); Л. А. Карпенко (Ред.-сост.). (2-е изд., расшир., исправ. и доп.). Ростов-на-Дону: Феникс. 512 с. URL: <http://med.niv.ru/doc/dictionary/short-psychology/index.htm>.

References

- Berdyayev N. (1931). *About the appointment of a person*. Paris : Publ. «Sovremennye zapiski» [in Russian].
- Bourdieu P. (2001). *Practical meaning* (A. T. Bikbov, K. D. Voznesenskaya, S. N. Zenkin & N. A. Shmatko, Trans.; N. A. Shmatko, Ed.). St. Petersburg : Aleteya [in Russian].
- Wundt W. (1896). *Essay on psychology* (G. A. Paperna, Trans.). St. Petersburg: Published by F. Pavlenkov. URL: https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/psikhologii/ocherk_psikhologii/22-1-0-4238 [in Russian].
- Vygotsky L. S. (1982). *Collected works: in 6 volumes*. V. 1. Questions of theory and history of psychology (A. R. Luria & M. G. Yaroshevsky, Ed.). Moscow : Pedagogika [in Russian].
- Helvetius K. A. (1994). *About a person, his mental abilities and his upbringing* (Valerian Pidmohylny, Trans.). Kyiv : Osнова [in Ukrainian].
- Golovanova N. F. (2005). *General pedagogy: textbook for universities*. St. Petersburg : Rech [in Russian].
- Gorbulnova L. I. (2008). Philosophical ideas of communication in the anthropological idealism of L. Feuerbach. *Vestnik MGTU*, 4(11), P.590–594 [in Russian].
- James W. (1910). *Pragmatism. Popular lectures on philosophy* (P. Yushkevich, Trans.; 2nd ed.). St. Petersburg : Publ. «Shipovnik» [in Russian].
- Dewey J. (2002). *Society and its problems* (I. I. Myurberg, A. B. Tolstova & E. N. Kosilova, Trans.). Moscow : Ideya-Press [in Russian].
- Kelly J. (2000). *Personality theory. Psychology of personal constructs* (A. A. Alekseeva, Trans.). St. Petersburg : «Rech». URL: [http://mhj-journal.ru/upload/Library/Kelly_GA_\(1963\)_A_Theory_of_Personality_The_Psychology_of_Personal_Constructs.pdf](http://mhj-journal.ru/upload/Library/Kelly_GA_(1963)_A_Theory_of_Personality_The_Psychology_of_Personal_Constructs.pdf) [in Russian].
- Petrovsky A. V. & Yaroshevsky M. G. (1998). *A Brief Psychological Dictionary*. (2nd ed.). Rostov-on-Don : Feniks. URL: <http://med.niv.ru/doc/dictionary/short-psychology/index.htm> [in Russian].
- Kuprienko S. A. *Dictionary of Sociology (Letters A–Z)*. URL: <https://kuprienko.info/kupriyenko-s-a-slovník-sotsiologiyi-literi-a-ya/> [in Ukrainian].

- Купрієнко, С. А. Словник соціології (Літери А–Я). URL: <https://kuprienko.info/kupriyenko-s-a-slovník-sotsiologiyi-literi-a-ya> (дата звернення: 15.11.2021).
- Лаута, О. Д. (2011). Становлення поняття «досвід» в класичному раціоналізмі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Теорія культури і філософія науки»*, 940, 123–128.
- Мельніков, А. С. (2018). *Гене́за та розвиток екзистенціальної соціології як новітньої парадигми соціологічного теоретизування*. (Автореф. дис. д-ра соц. наук). Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ. 35 с.
- Парсонс, Т. (1998). *Система современных обществ*. Л. А. Седов, & А. Д. Ковалев (пер. с англ.). М. С. Ковалева (Ред.). Москва: Аспект Пресс. 270 с.
- Риккерт, Г. (1998). *Науки о природе и науки о культуре*. А. Ф. Зотова (пер. с нем.); А. П. Полякова, & М. М. Беляева (Сост.). Москва: Республика. 413 с.
- Руссо, Ж.-Ж. (1981). *Педагогические сочинения: в 2 т.* (Т. 1.). Москва: Педагогика. 654 с.
- Сафронова, Л. Б. (2014). Визначення поняття «соціальний досвід»: теоретичний аспект. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць*, 18 (2), 213–221.
- Спирова, Э. М. (2006). Символ как ключ к пониманию. *Знание. Понимание. Умение*, 3, 181–184.
- Стародубцева, І. В. (2010). *Формування у підлітків соціального досвіду в умовах дитячого оздоровчого центру*. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Ін-т проблем виховання АПН України, Київ. 24 с.
- Хоманс, Дж. (2001). Социальное поведение: его элементарные формы. *Социальные и гуманитарные науки. Серия II. «Социология»*, 2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/2001-02-016-homans-dzh-k-sotsialnoe-povedenie-ego-elementarnye-formy-glavy-iz-knigi-perevod/viewer>.
- Чиксентмігаї, М. (2017). *Потік. Психологія оптимального досвіду*. Анна Луїс (пер. з англ.). Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля». 358 с.
- Якса, Н. В. (2015). Формування соціального та особистісного досвіду людини як соціалізаційний процес. *Креативна педагогіка*, 10, 148–153.
- Ясперс, К. (1991). *Духовная ситуация времени*. Москва: Политиздат. 527 с. URL: <http://psylib.org.ua/books/yaspk01/index.htm>.
- Sztompka, P. (2012). *Sociologia. Analiza społeczeństwa*. Kraków: Wydawnictwo Znak. 485 s.
- Lauta O. D. (2011). Formation of the concept of «experience» in classical rationalism. *Bulletin of Karazin Kharkiv National University. Series «Theory of Culture and Philosophy of Science»*, 940, P.123-128 [in Ukrainian].
- Melnikov A. S. (2018). Genesis and development of existential sociology as the latest paradigm of sociological theorizing [Abstract of the dissertation of Dr. of Social Sciences]. Kyiv [in Ukrainian].
- Parsons T. (1998). The system of modern societies (L. A. Sedova & A. D. Kovaleva, Trans.; M. S. Kovaleva, Ed.). Moscow : Aspekt Press [in Russian].
- Rickert G. (1998). Natural sciences and cultural sciences (A. F. Zotova, Ed. & Trans.). Moscow : Respublika [in Russian].
- Rousseau J.-J. (1981). *Pedagogical works: in 2 volumes*. Vol. 1. Moscow : Pedagogika [in Russian].
- Safronova L. B. (2014). Definition of «social experience»: theoretical aspect. *Collection of scientific works «Theoretical and methodological problems of education of children and students»*, 18(2), P.213-221 [in Ukrainian].
- Spirova E. M. (2006). Symbol as a key to understanding. *Knowledge. Understanding. Skill*, 3, P.181-184 [in Russian].
- Starodubtseva I. V. (2010). Formation of social experience in adolescents in a children's health center [Abstract of the dissertation of Candidate of Pedagogical Sciences]. Kyiv [in Ukrainian].
- Homans J. (2001). Social behavior: its elementary forms. *Social and Human Sciences. Series 11. «Sociology»*. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/2001-02-016-homans-dzh-k-sotsialnoe-povedenie-ego-elementarnye-formy-glavy-iz-knigi-perevod/viewer> [in Russian].
- Chiksentmigi M. (2017). Flow. Psychology of optimal experience (A. Louis, Trans.). Kharkiv : Knizhkovij klub «Klub simejnogo dozvilja» [in Ukrainian].
- Yaksa N. V. (2015). Formation of social and personal experience of a person as a socialization process. *Creative pedagogy. Scientific method Journal*, 10, P.148–153 [in Ukrainian].
- Jaspers K. (1991). *Spiritual situation of the time*. Moscow : Politizdat. URL: <http://psylib.org.ua/books/yaspk01/index.htm> [in Russian].
- Sztompka P. (2012). *Sociology. Society analysis*. Krakow : Wydawnictwo Znak [in Polish].

Відомості про авторів:**Атрошенко Тетяна Юріївна**

tania.skadi@gmail.com

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь,
Запорізька обл., 72312, Україна**Брен Олександр Геннадійович**Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь,
Запорізька обл., 72312, Україна

doi: 10.33842/22195203-2022-27-22-27

Information about the authors:**Atroshenko Tetiana Yuriivna**

tania.skadi@gmail.com

Bogdan Khmelnytsky Melitopol
State Pedagogical University
20, Hetmans'ka St., Melitopol,
Zaporizhzhia region, 72312, Ukraine**Bren Oleksandr Hennadiiovych**Bogdan Khmelnytsky Melitopol
State Pedagogical University
20, Hetmans'ka St., Melitopol,
Zaporizhzhia region, 72312, Ukraine

doi: 10.33842/22195203-2022-27-22-27

Матеріал надійшов до редакції 03. 12. 2021 р.
Прийнято до друку 07. 12. 2021 р.Received at the editorial office. 03. 12. 2021.
Accepted for publishing 07. 12. 2021.